

Bernacki

Nadbitka
z „Pamiętnika literackiego“

R. IX, 1910.

23.935

NOTATKI.

Notatki do dziejów teatru w dawnej Polsce.

1.

Komedyanci włoscy w r. 1592.

Kosztowne było wesele Zygmunta III z Anną rakuską w r. 1592 (maj i czerwiec); aż król klejnoty koronne zastawić musiał¹⁾. Opisy tych wspaniałych zaślubin przechowały nam współczesne kroniki (Bielskiego, Piaseckiego) i relacye, poza niemi zaś szereg, niewyzyskanych dotąd, broszur niemieckich, drukowanych bądź w Krakowie bądź we Wiedniu²⁾, a także dzieło naocznego świadka tego wesela, Michała Heberer'a (von Bretten †1612 r.) p. t. Aegyptiaca Servitus (Heidelberg, 1610)³⁾. Z obszernego opisu Heberer'a przytaczam ustęp (s. 555), w którym mamy wiadomość o trzech, występujących wtedy, komedyantach włoskich (*Zanni*)⁴⁾.

Das neudte Capitel.

Folget ein Königlicher Tantz vnd andere Ritterspiel / so sich bey der Königlichen Hochzeit zugetragen.

Als nun jederman in seiner Ordnung stunde vnd sasse / auch der Saal frey vnd ledig / Sihe da thate sich herfür der Venus - berg / darauff ein Thurn mit Fünf Gestöcken / in welchem zum Eingang / ein herrliche Music / mit Trommeten vnd Posaunen gehört / ward aber niemands gesehen. In dem Thurn

¹⁾ Por. autograf Biblioteki Ossolińskich we Lwowie p. l. inw. 494.

²⁾ Wylicza je Estreicher w Bibliografii, og. zb. t. XII, Kraków, 1891, s. 162—3 — Por. nadto Gołębiowski Łukasz, Teki V. Misc. 52. 14 (rękopis Biblioteki hr. Dzieduszyckich we Lwowie, urywek w dziele jego: Gry i zabawy. Warszawa, 1831, s. 179—183).

³⁾ Estreicher, Bibliografia, og. zb. t. XVIII, Kraków, 1901, s. 70 mylnie pod Hebener. O Hebererze por. J. Franck (Allgemeine deutsche Biographie. Band XI, Leipzig, 1880, s. 197—8).

⁴⁾ Zwrócił na to uwagę Johannes Bolte, Englische Komödianten in Dänemark und Schweden (Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. Band XXIII, Weimar, 1888, s. 104), por. nadto jego: Das Danziger Theater. Hamburg und Leipzig, 1895 s. 24.

brannen Lichter in allen Gemachen / so schön hell gemacht von Cristallin fenstern. Dieser Thurn gieng also fort / bis er mitten in den Saal kame. Da gieng er strack gegen der Braut zu / vnd da er nahe zum absatz des Saals kame / wich er wider ein wenig zu rück / thate der Braut die Reverentz / wendet sich gantz herumb / vnd spieleten die Spielleuth vber die massen stattlich.

Da sich nun der Berg mit dem Thurn gedrähet / wiche er ein zimlichen Platz zu rück / vnd wendet sich der Eingang in dem Thurn strack der Braut zu / vnd stund still. Baldt öffnet sich die Pforten des Thurns / vnd gieng erstlich herausser ein Sanno, in Mascaladen vermummet vnd gekleidet / so Italienisch redete / Zu welchem sich nachmals zween andere verfügten / vnd machten gross Gelächter / mit kurtzweiligen Italienischen reden.

2.

Komedyanci angielscy w XVII wieku.¹⁾

Arcyksiążę austriacki Karol, biskup wrocławski, brat żony Zygmuta III, Konstancyi²⁾, wystosował z Nissy (Neisse), dnia 18

¹⁾ Por. C o h n Albert, Shakespeare in Germany in the sixteenth and seventeenth centuries: an account of english actors in Germany and the Netherlands and of the plays performed by them during the same period. London, 1865. Meissner Johannes, Die englischen Comoedianten zur Zeit Shakespeares in Oesterreich (Beiträge zur Geschichte der deutschen Literatur und des geistigen Lebens in Oesterreich. IV Heft) Wien, 1884. Tenże, Die englischen Komödianten in Oesterreich (Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. Band XIX, Weimar, 1884, s. 113—154). Creizenach Wilhelm, Die Schauspiele der englischen Komödianten (Deutsche National-Litteratur. 23 Band). Berlin und Stuttgart (1889). rec. Antoniewicz Jan Bołoz (Przegląd polski, og. zb. t. 101, Kraków, 1891, s. 490—501). Bolte Johannes, Die Singspiele der englischen Komödianten und ihrer Nachfolger in Deutschland, Holland und Skandinavien (Theatergeschichtliche Forschungen. VII) Hamburg und Leipzig, 1893. Tenże, Das Danziger Theater im 16 und 17 Jahrhundert (Theatergeschichtliche Forschungen. XII). Hamburg und Leipzig, 1895. rec. Brückner Aleksander (Kwartalnik historyczny. R. X, Lwów, 1896, s. 847—8), Bugiel W. (Prawda. Warszawa, 1898, s. 356, Przegląd literacki. R. III, Kraków, 1898, nr. 16—17, s. 16—18). Herz E., Englische Schauspieler und englisches Schauspiel zur Zeit Shakespeares in Deutschland (Theatergeschichtliche Forschungen. XVIII). Hamburg und Leipzig, 1903.

²⁾ Córka Maryi bawarskiej i Ernesta († 1590 r.) z linii styryjskiej.

marca 1617 r., do kardynała Dietrichsteina, namiestnika morawskiego, w Ołomuńcu, następujący list: ¹⁾

Dem Hochwürdigen Fürsten vnserem freundlichen geliebten Herrn vnd gutten Freundt, Herrn Frantsen, der Heiligen Röm. Khirchen des Titüls Sti Siluestri Cardinaln von Dietrichstein, Bischoven zue Olmütz, Röm: Kay: May: geheimen Rath, auch deroselben Königreich vnn d Erbländern Protectori.

Vnsere freundliche willige Dienst, was wir sonstn mehr liebes vnd guethes vermögen zuevorn, Hochwürdiger Fürst, freundlicher geliebter herr vnn d guether Freundt, Vnss haben an Euer Ldn. gegenwerthige Engelländische Comedianten verschriftlichen zue recommendiren, vnd dahin zuebefördern gehorsambist angelanget, damit ihnen von E. L. verlaubet werden möchte, in dero Stäthenn Ihre geschicklichkeit vnd Comicos actus zue exerciren;

Wan wir vns dan zueruckh wol eryndern können, dass noch bey weilandt vnserer geliebsten Frawen Muether, hochehr: vnd Lobwürdigisten angedenckhens, lebens Zeiten, eben dieselbe Personen Zue Gräcz, ihre Comedien, ganz Erbar vnd zichtig, mit der vnserigen allerseits genedigistenn gefallen vndt begnügen verrichtet / An Yezo aber aus Pohln / darin Sy dergleichen bei Ihrer König: Würd: vndt Ldn: eczlich Monat Lang exhibiret, mit Königlichen recommendationen vndt guethen Zeügnus, zue vns ankommen, vndt sich gehorsambist angegebenn. Diesemnach haben wir gedachten Comödianten, diese, Ihnen zue ersprüsslichen genaden, gemeinte recommendation, an Euer Ldn: nicht wol verwiedern mögen. Ever Ldn: hiemit freundlichen ersu-

¹⁾ Oryginał znajduje się w archiwum krajowym w Bernie morawskim (zbiór Boczka nr. 12,265); ogłosił go pierwszy Julius Feifalik w artykule p. t. Engländische Comödianten in Mähren (Notizen - Blatt der historisch-statistischen Section der kais. kön. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde. Redigirt von Christian d'Elvert. Nr. 3. Beilage der Mittheilungen, 1858 s. 23), za nim Albert Cohn, l. c., s. XCIII—XCIV, za nim Johannes Meissner, l. c., s. 62—63. — Najwierniejszy tekst podał E. Soffé, Eine Nachricht über englische Comödianten in Mähren (Anglia. Zeitschrift für englische Philologie herausgegeben von Richard Paul Wülker. X Band, Halle a. S., 1888, s. 289—290). Por. nadto D'Elvert Christian, Geschichte des Theaters in Mähren und oesterreichisch Schlesien. Brünn, 1852, s. 26, Godecke Karl, Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung². II Band, Dresden, 1886, s. 537 (128).

chende, dieselbte Ihnen, mehrbemelte Perschonenn, zue aller gewogenheit, vnd genaigtem willen von vnsertwegen, wollten freundtlichen endfallen sein lassen, Damit Sy demüthigist verführen möchtenn, das vnsere bey Euer Ldn: freundtliche Interuencionen, angenehme vnnnd kräftighe würglickheit gefunden, vndt Sy sich Euer Ldn: gnadt, als frembdlinge zuerühen vndt zuerfreyen haben möchten, Welches vmb Euer Ldn: hinwiederumb freundtlichen Zuerwiedern wier yeder Zeit gancz willig sein vnd verbleiben wollenn. Geben in vnsere Stadt Neiss denn achtzehenden tag Marty im Sechzehenhundert vndt Siebenczehenden Jahre/. Carl von Gottes gnaden Ertz Hertzog zu Össterreich, Hertzog zue Burgundi etc. Bischoffe zue Brixen vnnnd Breslaw, Graffe zue Tyrol. /

Euer Lde.

Guthwilliger vndt getreuer Freundt

Carl m. p.

Z listu przytoczonego wynika:

1) że komedyanci angielscy, polecani przez Karola, byli tymi samymi, którzy, za życia matki Karola, Maryi († 29 IV 1608 r.), w Gradcu styryjskim przedstawiali komedye (...*dass noch bey weilandt vnserer geliebsten Frawen Mutter... lebens Zeiten, vben dieselbe Personen zue Gräcz, ihre Comedien... verrichtet*) oraz,

2) że przybyli do Nissy z Polski z poleceniami, pełnemi pochwałą, od króla (Zygmunta), na którego dworze spędzili kilka miesięcy (...*aus Pohn, darin Sy dergleichen bei Ihrer König: Würd: vndt Ldn: eczlich Monat Lang exhibiret, mit Königlichen recommendationen vndt quethen Zeügnus, zue vns ankhommen...*).

Wykazano, że komedyanci angielscy, którzy w r. 1607 (od początku listopada do 19 XI) i w r. 1608 (od 6 II do 19 II) występowali w Gradcu, należeli do trupy teatralnej, której przewodnikiem był John Green.

Z listów arcyksiężnej Maryi Anny, żony arcyksięcia Ferdynanda (przyszły cesarz Ferdynand II), oraz Maryi Magdaleny, siostry jego, dał się dokładnie zrekonstruować repertuar sztuk, jakie trupa Green'a na dworze arcyksiążąt styryjskich wystawiła.

Komedyanci angielscy odegrali:

1) von ein Khinig auss engelandt, der ist in eins golt-schmitt weib verliebt gewest (19 XI 1607, z listu Maryi Anny do Ferdynanda, z Gradcu, dnia 19 XI 1607).

2) Comedi von den Verlorenen sohn (wie zu Passau; 8 II 1608; z listu Maryi Magdaleny do Ferdynanda, z Gradcu, dnia 22 II 1608).

3) von einer frommen frauen von Antorf (9 II 1608; z tegoż).

4) von dem dockhtor Faustus (10 II 1608; z tegoż).

5) von ein Herzog von Florenz, der sich in eines Edelmanns tochter verliebt hat (11 II 1608; z tegoż).

6) von Niemandts und iemandt (12 II 1608; z tegoż).

7) von des fortunatus peitl vnd Wünschhietel (13 II 1608; z tegoż).

8) von dem Juden (14 II 1608; z tegoż).

9) von den 2 priedern khüng ludwig vnd khüning friederich von ungarn (16 II 1608; z tegoż).

10) von ein khüning von Khipern vnd von ein herzog von venedig (18 II 1608; z tegoż).

11) von dem reichen mann vnd von dem lazarus (19 II 1608; z tegoż).

Dwadzieścia prawie lat później, w r. 1626, bawiła trupa Green'a (od 1 VI do 4 XII) w Dreźnie; zapiski urzędnika dworskiego w kalendarzu przechowały repertoar sztuk, jakie w tym czasie Green wystawił.

Grano :

1) Comoedia von Hertzogk von Mantua vnd den Hertzogk von Verona (31 V i 4 IX).

2) Comedia von der Christabella (1 VI).

3) Tragoedia von *Romeo vnd Julietta* (2 VI i 29 IX).

4) Comoedia von Amphitrione. (4 VI).

5) Tragicomoedia von Hertzogk von Florentz (5 VI i 15 IX).

6) Comoedia vom König in Spanien vnd den Vice Roy in Portugall (7 VI i 19 IX).

7) Tragoedia von *Julio Cesare* (8 VI).

8) Comoedia von der Crysella (9 VI).

9) Comoedia vom Hertzog von Ferrara (11 VI i 24 IX).

10) Tragicomoedia von Jemandt vnd Niemandt (20 VI).

11) Tragicomoedia von König in Dennemark vnd den König in Schweden (21 VI).

12) Tragoedia von *Hamlet* einen printzen in Dennemark (24 VI).

13) Comoedia von Orlando Furioso (25 VI).

14) Comoedia von den Koenig in Engelandt vnd den Koenig in Schottlandt (27 VI i 22 X).

15) Tragoedia von Hieronymo Marschall in Spanien (28 VI).

- 16) Tragicomoedia von dem Hamann vndt der Koenigin Ester (3 VII).
- 17) Tragoedia von der Märtherin Dorothea (5 VII i 1 X).
- 18) Tragoedia von Dr Faust (7 VII).
- 19) Tragicomoedia von einem König in Arragona (9 VII).
- 20) Tragoedia von Fortunato (11 VII).
- 21) Comoedia von Josepho *Juden von Venedig* (13 VII i 5 XI).
- 22) Tragicomoedia von den behendigen Dieb (22 VII, 17 IX i 22 IX).
- 23) Tragicomoedia von einem Hertzogk von Venedig (23 VII).
- 24) Tragoedia von Barrabas, Juden von Malta (31 VII i 29 VIII).
- 25) Tragicomoedia von dem alten proculo (2 VIII i 6 IX).
- 26) Tragoedia von *Lear*, König in Engelandt (26 IX).
- 27) Tragicomoedia von Gevatter (4 X).
- 28) Comoedia von verlohren Sohn (19 X).
- 29) Comoedia von den Graffen von Angiers (29 X).
- 30) Tragoedia vom reichen Mann (4 XII).

Zestawienie obu repertoarów prowadzi do następujących wniosków:

- 1) Repertuar Green'a w okresie lat 1607—1626 po-
troił się,
- 2) w obu repertoarach spotykamy szereg tych sa-
mych sztuk (1608: 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11—1626: 28, 18,
5, 10, 20, 21 [24?], 23, 30),
- 3) jeżeli w r. 1626 Green grał te same sztuki, które
wystawił w r. 1608, to musiał je również przedstawiać w dru-
giej połowie 1616 r. (po 25 VIII 1616) lub w pierwszych
tygodniach 1617 r. (na kilka tygodni przed 18 III 1617¹⁾),
kiedy bawił z swą trupą w Warszawie na dworze Zygmunta III,
- 4) wobec tego repertuar warszawski Green'a
składał się co najmniej z ośmiu sztuk z r. 1608 (2,
4, 5, 6, 7, 8, 10, 11) identycznych ze sztukami z r. 1626
(28, 18, 5, 10, 20, 21 [24?], 23, 30).

Fakt pobytu trupy Green'a w Warszawie, czas w którym na dworze królewskim wystawiał komedye nie ulegają

¹⁾ Termin *a quo* określa prośba Green'a do rady miasta Gdańska z dnia 25 VIII 1616: „Wir hatten nicht vermeint, E. Edie H. mehr mit suppliciren zu bemühen oder auch lenger vns hie aufzuhalten. Es ist uns aber wegen I. K. Matt. zu Polen und Schweden angemüttet, noch etwas abzuwarten auf gnedigste Resolutie, ob I. K. Matt. vnseres Dinstes möchte begerende sein“. Termin *ad quem* ustala list arcyksięcia Karola.

najmniejszej wątpliwości. Podobnie ma się rzecz z znaczną częścią repertuaru sztuk, granych przez niego.

Rozpatrywanie, choćby jak najzwięzlejsze, repertuarów Green'a wykroczyłyby poza ramy niniejszych zapisków. Dzieła Cohn'a, Meissner'a, Bolte'go, Herz'a, wydawnictwa Tittmann'a, Creizenach'a poinformują każdego interesowanego jak najdokładniej i najszczegółowiej. Wystarczy, gdy nadmienię, że kilka sztuk z warszawskiego repertuaru Green'a wydrukowano prawie wspólnie w zbiorze p. t. *Engelische Comedien und Tragedien... von den Engelländern... seynd agiret und gehalten worden, 1620* (drugie wydanie 1624; obie edycje, jak wykazał J. Bolte, drukowane w Lipsku, u Gottfrieda Grosse'go), który najprawdopodobniej ogłosił jeden z członków jego trupy. Spotykamy tu: nr. 2 Comedia. Von dem verlorrenen Sohn (1608:2=1626:28), nr. 3 Comedia. Von Fortunato und seinem Seckel und Wünschhütlein (1608:7=1626:20), nr. 4 Comedia von eines Königes Sohn auss Engellandt und des Königes Tochter auss Schottland ¹⁾, nr. 6 Comedia von Jemand und Niemand (1608:6=1626:10); autorem oryginału angielskiego nr. 3 jest Thomas Dekker, autorów nr. 2 i 6 nie znamy.

Autorem Fausta *The life and death of Dr. Faustus* (1608:4=1626:18), jest Christopher Marlowe. Czyją jest sztuka von dem Juden 1608:8 (Comoedia von Josepho Juden von Venedigk 1626:21=Shakespeare; Tragoedia von Barrabas, Juden von Malta 1626:24=Marlowe) stanowczo nie da się oznaczyć; może być nią komedia Szekspira *Merchant of Venice* 1600, albo Marlowe'a *The famous tragedy of the rich jew of Malta* 1589.

Sztukę: von einem König von Cypren und einem Herzog von Venedig (1608:10=1626:23) wydrukowano w r. 1677, p. t. *Tugend- und Liebes-Streit* (=Twelfth night: or, What you will Szekspira).

Nie znamy bliżej sztuki: von ein Herzog von Florenz, der sich in eines Edelmanns Tochter verliebt hat; wystawienie jej w r. 1608 (5=1626:5) nie pozwala przypuszczać, by był to utwór Filipa Massinger'a (*The Great Duke of Florence*, druk. 1635). Taksamo ma się sprawa z oryginałem sztuki o Łazarzu i bogaczu (1608:11=1626:30).

¹⁾ Nr. 4 wciągają niektórzy także do repertuaru Green'a z czasu około 1607 r., a to z tej przyczyny, że Green był razem (aż do marca 1607) z Robertem Brownem w jednej trupie, utrzymywanej przez landgraфа hesskiego Maurycego. Trupa ta wystawiła w Cassel 1 III 1607 wymienioną sztukę, którą spotykamy także w r. 1626:14; w Gradcu jednak Green jej nie wystawił, z tego powodu nie wliczono jej do przypuszczalnego repertuaru warszawskiego.

Nie ulega wątpliwości, że poza trupą Green'a bawił w Polsce cały szereg drużyn teatralnych. Dowodzą tego wiadomości przechowane w suplikach ich naczelników.

W lipcu 1636 r. Arend Ärschen¹⁾ w prośbie do burmistrza miasta Gdańska wyraźnie pisze :

Nachdem Wir Engliche Comoedianten nach absterben hochlöblichster gedechtnis des Königes Sigismundi Tertij (+30 IV 1632), dero wir viele Jahr gedienet haben, enturlaubet waren vnd nunmehr dieser ie zigen Maiestet (t. j. od Władysława IV, 1632—1648) aus der Wilde (=Wilno) eines Königlich schreibens vnd allergnedigsten resolution alhier erwarten, wo wir vns hinwenden sollen zu ihrer Könighlichen Maiestet Dinsten, ob es etwan nach der Wilde oder nach Warscha w soll gemeinet sein...

W maju 1640 r. prosiło kilku komedyanów angielskich radę miasta Gdańska o pozwolenie grania; spotkała ich jednak odpowiedź odmowna, mimo pismo polecające Władysława IV, na którego dworze w Warszawie niedawno występowali.²⁾

W r. 1670 od sierpnia do października występował w Gdańsku Joris (=Georg) Benteley z trupą złożoną z 16 osób. W suplice swojej chwali się że 29 IX 1669 grał w Krakowie w czasie koronacy Michała Wiśniowieckiego.

Z przytoczonych, niewątpliwie pewnych, wiadomości widać, że komedyanci angielscy byli częstymi gośćmi w dawnej Polsce, że utrzymywał ich nie tylko Zygmunt III, lubujący się we wszystkim, co było niemieckie, ale i syn jego, Władysław IV, miłośnik opery włoskiej.³⁾

¹⁾ Być może, że identyczny z Robertem Arzschar'em (Art-scher'em). Ärschen'a spotykamy w r. 1640 z Robertem Reynolds'em.

²⁾ Była to najprawdopodobniej trupa komedyantów, powstała z dawnej drużyny Roberta Brown'a, do której należał niegdyś także Green. W skład jej wchodził Robert Rennols (=Reinholdt), Eduard Pudey (=Pudsey), Aaron Asken (=Arend Ärschen), Joannes Weyd, Wilhelm Wedwer, Wilhelm Roe.

³⁾ Pierwsze wzmianki o komedyantach angielskich w Polsce poczyniono z racy pochodzenia motywu komedyi Piotra Baryki „Z chłopca król“ (1637). Por. Shakespeare W., Dzieła (wyd. Kraszewskiego). T. III, Warszawa, 1877, s. 515—519 (uwagi Kraszewskiego, nota Paszkowskiego) oraz Dzieła, przekład L. Ulricha. T. II, Kraków, 1895, s. 188, 191, 192. Przedruk tych uwag, jak zwykle, bez podania źródła, w wydaniu dra H. Biegeleisena. T. VI, Lwów, 1895, s. 332—5. Por. także Windakiewicz

Źródła, które dostarczają nam tych ważnych a tak bardzo ciekawych danych o komedyantach angielskich są wyłącznie obce; czy niema źródeł polskich w tej sprawie? Nie znam ich dotąd.

Meklemburczyk, Joachim Posselius († 1624 r.), lekarz nadworny Zygmunta III w kronice swojej p. t. *Historia rerum polonicarum ab a. 1388 ad a. 1623* (rękopis Muzeum XX. Czar-toryskich w Krakowie p. l. inw. 1322, część w rękopisie Biblioteki Ossolińskich p. l. inw. 77, por. także nr. 495), wspomina, że na dworze Zygmunta III grane bywały widowiska teatralne, a to w niemieckim lub włoskim języku.¹⁾ Ks. Adam Czartoryski G. Z. P. w swoich dopełnieniach Carlanças'a powiada: Na teatrach polskich jako za przeszłego panowania tak za dawniejszych francuscy tylko albo niemieccy komicy ukazywali się.²⁾ Głuche wzmianki, niczego nie mówiące.

Stanisław, Teatr ludowy w dawnej Polsce. Kraków, 1902, s. 203. Pozbawiony zupełnie wartości naukowej jest artykuł p. K. M. p. t. *Znajomość Szekspira w Polsce do początku XIX wieku* (Nowa Reforma, Kraków, 1885, nr. 54/5 i 56), w którym anonim twierdzi, że „t. zw. englische Komödianten do nas nie zapuszczali się wcale“. Dalsze wzmianki u Wł. Nehringa, *Beiträge zur Geschichte des Theaters in Polen* (*Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte. Neue Folge, XII Band. Weimar, 1898, s. 152*), który mówi o John'ie Spencerze (!!) na podstawie d'Elvert'a; u K. Estreichera, *Teatr krakowski* (*Rocznik krakowski. T. I, Kraków, 1898, s. 59*); u A. Brücknera, *Dawne powieści i romanse polskie* (Biblioteka warszawska. T. II, Warszawa, 1901, s. 530, o Fortunacie), por. tegoż *Dijeje literatury polskiej w zarysie*.² T. I, Warszawa, 1908, s. 362. Por. nadto Wesselofsky Alexis, *Deutsche Einflüsse auf das alte russische Theater von 1672—1756*. Prag, 1876, s. 25 i n.; Menčík F., *Príspevky k dějinám českého divadla*. Praga, 1895, s. 90.

O teatrze włoskim por. Windakiewicz Stanisław, *Teatr Władysława IV*. Kraków, 1893 (odb. z Przeglądu polskiego) rec. Porębowicz Edward (*Kwartalnik historyczny. R. VIII, Lwów, 1894, s. 295—7*) por. Czermak Wiktor (*Gazeta lwowska. Lwów, 1893, nr. 260—263*), Italoman (=Windakiewicz Stanisław; *Czas. Kraków, 1895, nr. 285*), Bolte Johannes, *Das Danziger Theater, s. 72 i n.*

¹⁾ Cytowany przez ks. Franciszka Siarczyńskiego, *Obraz wieku panowania Zygmunta III*. T. II, Poznań, 1858, s. 372, por. T. I, Poznań, 1843, s. 160. Siarczyńskiego przywołuje K. Wł. Wójcicki w kilkakrotnie drukowanym artykule o teatrze Zygmunta III. O Posseliuszu por. ks. Fr. Siarczyński, *Obraz... Opis osób*. T. II, Lwów, 1828, s. 92—94.

²⁾ Carlanças Juvenel de, *Historia nauk wyzwolonych*. Warszawa, 1766, s. 214 (por. Smoleński Władysław, *Pisma historyczne*. T. II, Kraków, 1901, s. 25),

Gdzie szukać wiadomości realnych o trupach komedyantów angielskich, czy też o innych kompaniach aktorów?

Sądzę, że przedewszystkiem w rachunkach dworu królewskiego (*Libri quitantiarum*, księgi skarbowe)¹⁾; w księgach tych powinny się znaleźć pozycye wypłaconych aktorom należycie; odnajdą się prawie pewnie ich nazwiska.

Wiemy, że komedyanci angielscy w r. 1617 i 1640 przybyli do Wrocławia i Gdańska z poleceniami królewskimi, Zygmunta III i Władysława IV. Były to zapewne pisma wydane przez kancelaryę królewską; w aktach kancelaryi królewskiej byłoby drugie przypuszczalne źródło.

Należałoby nie pominąć korespondencyi i relacyi obcych poselstw przy ówczesnym dworze polskim, przedewszystkiem zaś relacyi nuncyuszów rzymskich.

Mamy daty i fakty; na podstawie tych można podjąć próby. Pobudzeniem do poszukiwań w tym kierunku osiągnęłaby niniejsza notatka całkowity swój cel.

3.

Dwa dyalogi ormiańskie z r. 1668 i 1669.

(*Ś. Rypsyma i Ś. Pulcherya*)

Z rękopisu ks. Alojzego Maryi Pidou p. t. *Breve relatione dello stato, principii et progressi della missione apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia e provincie circonvicine e dell' erettione e fondatione del collegio pontificio di Leopoli per la medesima nazione armena sotto la cura de pp. chierici regolari detti volgarmente Teatini, sin al 1 aprile 1669, pli il padre d. Luigi Maria Pidou C. R. superiore delle detta missione e collegio*, wydanego w polskim przekładzie przez Adolfa Pawińskiego,²⁾ dowiadujemy się dokładnie o tragediach, jakie za czasów prefektury ks. Pidou w kolegium teatyńskim były grywane.

Oto jego słowa:³⁾

Nie zaniedbaliśmy także w kolegium przyjemnych i użytecznych ćwiczeń w deklamacyi i tragediach, przez co i nasi alumni kształcili się na dobrych mówców, a nadto jedналиśmy sobie życzliwość wszelkich warstw ludu, który się z wielką

¹⁾ Pozycye, przytoczone u Niemcewicza, Czermaka i i., jako wydatki na muzykę, nie mówią niczego. Księgi skarbowe wydatków dworu Władysława IV z r. 1633, prowadzone przez Andrzeja Wołosowskiego, posiada Biblioteka Z. N. I. Ossolińskich (por. rękopis p. l. inw. 3,276.)

²⁾ Źródła dziejowe. Tom II, Warszawa, 1876.

³⁾ l. c., s. 113.

przyjemnością na to schodził i nieraz schyzmatycy zmuszeni byli słuchać słów prawdy bez obrazy. Znaczniejsze z tych tragedyi i deklamacyi były: *Śmierć Cezara*, *Zagadki Salomona*, *Śmierć Heroda*, *Św. Rypsyma*, panna i męczenniczka, wierszem ormiańskim i inne. Teraz zaś myślę na przyszłe wakacje kazać przedstawić *Śmierć Teodozego młodszego* pod tytułem *św. Pulcheryi*, cesarzowej, żeby ją obronić od złorzeczeń i potwarzy heretyków ormiańskich, którzy ją znieawidzili, że za jej staraniem z rozkazu Leona św. odbył się św. sobór chalcedoński.

Tytuł rękopisu, z którego ten ustęp przywiodłem, mówi, że dzieje kolegium Teatynów doprowadzono w nim do 1 kwietnia 1669 r.

Wynika z tego, że wszystkie tragedye wymienione w rękopisie — były grane przed 1 kwietnia 1669 r. oraz, że data ta nie odnosi się do dyalogu o św. Pulcheryi.

Ks. M. Pidou nie podaje siebie za autora żadnego z dyalogów, które w swoim rękopisie wyliczył.

Autorstwo dyalogu o ś. Rypsymie i drugiego o ś. Pulcheryi przypisuje mu jednak nieznaną autor rękopisu p. t. *Compendiosa relatio unionis nationis Aremeno-Polonae cum s. ecclesia romana ad annum Christi 1676*, ogłoszonego również w przekładzie polskim przez Pawińskiego.¹⁾

Czytamy tu:²⁾

Roku 1668 od Narodzenia Chrystusa dla zbicia potwarzy, jakie tu i owdzie Ormianie podczas niesnasek arcybiskupa z Caraciolem rzucali, jakoby w kolegium nikt się nie uczył i nikt z ojców nie wykładał, dla braku znajomości ormiańskiego języka, alumni przedstawili dnia 9 kwietnia i trzech dni następnych ułożoną przez Alojzego, z polecenia prefekta, ormiańskim wierszem tragedye o męczeństwie *św. Rypsymy*, panny, Rzymianki, co śmierć w Armenii poniosła. Utwór to był wielce poważny, polskiemii przeplatany dla Polaków ustępami. Przyjęto tragedye całe miasto z nieopisanym zapalem: Łacinnicy, Ormianie i Rusini, których wszyscy biskupi i prałaci byli na przedstawieniu obecni. Obyło się bez wydatków zupełnie, gdyż sami alumni odmalowali sobie dekoracye, a muzykę sprowadził na swój koszt archidyakon. Sufragan ormiański poczytał to ojcom za wielkie wykroczenie i tajemnie (lubo publicznie z uznaniem się odzywał), dał o tem przesadną i nieprawdziwą św. kongregacyi wiadomość, co mu następnie na złe wyszło, a Ojcowie nato-

¹⁾ l. c.

²⁾ l. c., s. 168 i 172.

miast najpochlebniejsze od Ich Em. kardynałów otrzymali pochwały.

.....

Pod koniec tegoż 1669 r. ze zwykłą zręcznością Alojzy dla pogodzenia umysłów dał dla teatralnego przedstawienia drugą tragedję świętą (drugą i ostatnią przez alumnów wystawioną) o św. *Pulcheryi*, cesarzowej, pannie, łzonej i potwarzanej w kacerskich księgach Ormian, z powodu zwołania soboru chalcedońskiego. Dramat był napisany po łacinie z polskimi ustępami na żądanie Łacinników, aby okazać, jako oba języki ormiański i łaciński, w kolegium się wykładają; lecz żeby i w tym razie dobrych swych zamiarów na szwank nie wystawić, niczego O. Alojzy nie zaczynał w tej mierze, dopóki nie otrzymał wyraźnego, piśmiennego od św. kongregacyi pozwolenia.

Tyle bezimienny autor *Compendiosae relationis*. W r. 1823 M. J. Saint Martin ogłosił artykuł p. t. *Analyse d' une tragédie arménienne. Représentée à Léopol, en Pologne, le 9 avril 1668.*¹⁾ Powiedział tu słów kilka o Świętej Rypsymie na podstawie obu wyżej wymienionych rękopisów.²⁾ Sztuki samej nie znał; autorstwo jej przypisał ks. A. M. Pidou. Podał jej źródło:

Le sujet est la conversion de l'Arménie au christianisme, sous le regne du roi Tiridate; elle est en grande partie tirée des historiens arméniens Agathangelus et Moïse de Khoren, ainsi que de recits qui se trouvent dans le martyrologe arménien.

Wł. Chomętowski odnalazł w Bibliotece ord. Krasieńskich w Warszawie drukowany scenaryusz omawianego dyalogu, podał tytuł jego i treść a jako czas wystawienia wskazał mylnie r. 1666.³⁾ Błąd ten powtórzył K. Estreicher⁴⁾ i St. Pełowski.⁵⁾

Scenaryusz dyalogu o św. Rypsymie nosi datę 1668 r. tak w egzemplarzu Biblioteki ord. Krasieńskich jak w niedawno nabytym do zbiorów Biblioteki Ossolińskich we Lwowie (l. inw. 126,077).

¹⁾ Journal asiatique publié par la Société asiatique. T. II, Paris, 1823, s. 22—27. Por. także Grässe J. G. T., *Lehrbuch der allgemeinen Literaturgeschichte*. III Band, II Abtheilung. Leipzig, 1853, s. 308.

²⁾ Kiedy były w Paryżu w archiwum propagandy.

³⁾ Dzieje teatru polskiego od najdawniejszych czasów do 1750 roku. Warszawa, 1870, s. 81—84.

⁴⁾ Teatra w Polsce. T. III, Kraków, 1879, s. 107—108 oraz Bibliografia polska, og. zb. t. VIII, Kraków, 1882, s. 330.

⁵⁾ Teatr polski we Lwowie. Lwów, 1889, s. 5—7.

[Tytuł]

SWIĘTA RYPSYMA
 Panna y Męczenniczka.
 Abo Tyrydat przemieniony.
 TRAGEDIA NABOZNA.

Z różnych Historyków Łacińskich y Ormiańskich wyjęta. | Wierszami
 Ormiańskimi, a Intermedjami Polskimi | złożona, |

Druk gocki, 4-o; k. nlb. 8, sygn. ark. A — A₃ (mylnie, zamiast B₃)

Na końcu: Acta in Collegio Pontificio Armeno, sub dicretione
(sic!) Clericorum Regularium, Vulgo Theatinorum, Apostolicorum
 Missionarium. Leopoli, Anno Dni 1668 Mense. Die.

Na odwrocie przedostatniej karty podano szczegółowy spis
 osób, występujących w dyalogu, z nazwiskami aktorów (Actores
 in Tragaedia Armena. Actores in Prologo, Epilogo, & Intermedijs).
 Tragedya składa się z antiprologu, prologu, aktów I—V (akt I
 sc. 1—4, II sc. 1—4, III sc. 1—4, IV sc. 1—4, V sc. 1—5), mię-
 dzy aktami I/II jest intermedyum 1, II/III 2, III/IV 3, IV/V 4; po
 akcie V następuje antepilog, po nim epilog (Powinno oddaje
 słuchaczom podziękowanie za nietęskliwe słuchanie). Cały scena-
 ryusz po polsku, spis osób po łacinie.

Druk ten nabyła Biblioteka Ossolińskich z scenaryuszem
 dyalogu o św. Pulcheryi (l. inw. 126,076), którego autorem
 jest również ks. A. M. Pidou. Druk tego scenaryusza był dotąd
 w bibliografii naszej zupełnie nieznanym.

[Tytuł]

S. PVLCHERYA
 Panna y Cesarzowa.
 Albo śmierć Theodozyusza
 Młodszego.
 Tragedia Nabozna.

Druk łaciński, 4-o; k. nlb. 2, sygn. ark. A.

Na końcu: Acta ab Alumnis Armenis Collegij Pońtificij *(sic!)*
 Leopoliensis, sub Directione Clericorum Regularium vulgo Theati-
 norum Apostolicorum Missionarium. Leopoli. Anno Dni. 1669.
 Mense Augusti.

Dyalog składa się z prologu, pięciu aktów, antepilogu oraz
 epilogu (Za cierpliwe słuchanie dziękują słuchaczowi). Między
 aktami I/II jest intermedyum 1, II/III 2, III/IV 3, IV/V 4. Cały
 scenaryusz po polsku.

Najwięcej interesu budzą prolog, intermedyum wtóre i trzecie
 oraz antepilog. Przytaczam je:

Prolog:

Apollo z Muzami, jadąc do Ameryki, na gorącą Melpomeny tragedyi bogini instancją, z drogi zjechawszy, do lwowskiego wstępuje miasta, w którym mu obiecuje na publicznej przed oczy wystawić scenie wielkie i dziwnie piękne Pulcheryej dzieła, którego z wielkiem Ormianie przyjmują weselem.

Intermedyum wtóre:

Dwaj oszustowie stucznie niejakiego z Aleksandryej Chryzofiusza sługę ze wszystkich obierają rzeczy, ich frantowski w tej mierze postępek z światowemi paragonują zdradami.

Intermedyum trzecie:

Orfeusz na skale nad żalną kochanej swojej małżonki lamentuje śmiercią. Lutnia jego zwierzęta i drzewa do wesołych pobudza skoków, zdumiały Orfeusz ma nadzieję, że lubo nielitościwe Plutona serce wiecznobrażającą swoją do miłosierdzia skłoni melodyą i do Plutonowych przyszedłszy królów, wolne żonie swojej wyjednał z piekła odejście, z taką przestroga, aby się nie oglądał na nią, póki by do światłości nie przyszedł, czemu gdy nie dosyć uczynił już już na Charonową mając wsiadać łódkę utracił. Euridices Momus wkłada bajkę.

Antiepilog:

Przepyszny na weselu Peleusza i Tetydy bogów bankiet Niezgoda rozrywa, złote między gości wrzuciwszy jabłko, o które w wielkie z sobą luno, Pallas, Wenus alterkacje zachodzą, ale, za najwyższego dekretem Jowisza, na mądry się Paridis zdały rozsądek, który złote bogini Wenerze przysądza jabłko.

Nadmieniam, że istnieje, prócz dyalogu o Ś. Pulcheryi, także: *Historia Pulcheryi, cesarzowej greckiej i opiekunki cesarza Theodosii Junioris. Cnota, Mądrość w rządzeniu państwa, alias roztropność status* (str. 25).¹⁾

Oba scenariusze Biblioteki Ossolińskich były oprawne w jednym woluminie z datą 1672 i napisem: „Inscriptus catalogo R. D. Joannis Kiere-[mowie] Epi Bogd[aniae] Suffr. Leop. Nat. Arm.-[enicae] 1672“; wolumen ten mieścił, prócz wymienionych scenariuszy, szereg rzadkich i cennych broszur XVII w., które nabyła Biblioteka uniwersytecka we Lwowie.²⁾

Lwów.

Ludwik Bernacki.

¹⁾ Estreicher, Bibliografia, og. zb. t. XVIII, Kraków, 1901, s. 219.

²⁾ Por. Barwiński Eugeniusz (*Kwartalnik historyczny*. R. XXII. Zeszyt II i III. Lwów, 1908, s. 541—2).

F

23.935